

Շարականս իրաւամբ Ամատունի վարդապետը կը զանայ Արեւելցւոյ, վասն զի մէջն ի մէջ այլց կ'ընթեռնունք. «Յերեւեալս ի պարս խորին Խորասան... մաւտ ի քաղաքն որ կոչի Տամշան ի գաշտ ծաղկածին, զոր յիշէ Վարդան յամուրն անառ Քրդաքաւ անուան»: Արդ տողերս յինքեան կը ցուցնեն թէ Արեւելցին չէ անոնց հեղինակն, այլ ուրիշ Վարդան մը, որ զայն յօրինած ատեն անոր պատմութենէն օգտուած է: Ուրիշ շարական մըն է՝ Ամենասուլը Երրորդութեան ընտրեալ ծառայ եւ հաւատարիմ», որ Հ. Աւետիքեանի վկայութեան համեմատ ոմանց «Հաւանելի երեւցաւ տալ Ներսէսի Շնորհալոյ, հայեցեալ ի նմանակցութիւն ոճյ բանիցն զոր եւ պատեհութիւն բանիցն ցուցանէ» (Բացտր. Շըկն., էջ 149): Այս կարծիքին կը հակառակին Սարգիս երէց եւ Ստեփանոս քահանայ զայն Վարդանայ վերագրելով: Ամատունին (Անդ, էջ 62) զանոնք հաշտեցնել կ'ուղէ երբ կ'ըսէ՛ Ստեփանոսի խօսքերով պէտք է վերսիշեալ «Հզաւը արբային, շարականն իմանալ: Հապա ի՞նչ ըսել Սարգսի նկատմամբ: Հ. Ալիշան Սարգիս երէցին կը յարի երբ «Ամենասուրբ Երրորդութեան ծառայ», շարականին մէջ կը տեսնէ Գագ լեռնաբլուրն եւ կը լսէ հեղինակին ձայնը որ այն հողմի գլխաւորը «Հշխան մեր, կը կոչէ» (Պատմ. Վրդ. յոջըն. էջ 5):

Այս երկու շարականներուն մէջ փոքր նմանութիւն չի նշմարուիր:

Շարական	Շարական
Ամենասուլը Երրորդութեան...	Հզաւը արքային գաւրեղ...
Թագաւորին երկնաւորի	Հզաւը արքային զաւրեղ
սուրբ զրապետ.	զինակիր.
Երագահաս սուրբդ Սարգիս.	Արագածաման յայտնի աւագնական.
Հողմն հարաւոյ ի գաշտ ծաղկածին.	Ի քաղաքն որ կոչի տամաւած ծաղկածին.
Բագնաց կործանիչ.	Դան ի գաշտ ծաղկածին.
Առաւել պայծառ ի զլուկն.	Այրեցեր զբազին կոսցն.
Գագկայ ի գագաթան:	Բարձր ի դիտակի Գագաթան:

(Չարունակութիւն)

Հ. ՀԱՄԱԳՈՒԱՍՈ ՈՍԿԵԱՆ

¹ Այս երկու նկատողութիւններէս կարելի է հետեւցնել թէ ուրաք հաւատք ունենալու և Սարգսի միշտակած շարականներուն Վարդան Արեւելցւոյ ըլլալուն հարազատութեան նկատմամբ:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ Ե ԹՈԹՆ ԻՄԱՍՏԱԾՈՒՐԸ

ՀԱՅ ԳՐԱԿԵՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՀ

2կայ համազգային գրականութեան մէջ մատեան մը, որ Աստուածաշունչին ետքը այնքան ծաւալում եւ ժողովրդականութիւն գտած ըլլայ, ինչպէս Եօթն Իմաստասիրաց Պատմութիւնը: Արեւելեան առակախօս աշխարհի ստեղծագործութիւնն է անիկա, որ հեռաւոր Հնդկաստանի մէջ իւր ծնունդն առած, իրեն ձանապարհ հորդած է ժողովուրդէ ժողովուրդ՝ եւ ամէն տեղ մէծ համակրութիւն վայելելով ապրած է դարերով:

Հին Հնդկաստանի մէջ իշխանազուներն դաստիարակելու համար կաղմուած էր առակներու եւ պատմուածքներու ժողովածոյ մը, սովորաբար Փանչալիւնթրա (Հնդկաստեան) կամ Գալլիլա եւ Դիմնա կոչուած¹, զոր Benfey «Հնդկական իշխանազուներուն հայելին, կ'անուանէ, ուր կենդանիներն մարդկան դերը կը խաղան խօսուն կերպարանաց տակ: Խոսրով Անուշերվանի (531—579) հրամանաւ բուրզոյէ բժիշկը պահաւերէնի թարգմանեց զայն Զ. Գարու կէսին. քիչ վերջը լոյս տեսաւ անոր պահաւերէնէ ասորերէն թարգմանութիւնը բուտ եկեղեցականի ձեռքով²: Երկու դար ետքը մահմեդականացած պարսիկ Արդալլահ իրն ալ Մուքաֆա († 762) պահաւերէն բնագրէն արաբերէն թարգմանութիւն մը տուաւ³, որ այնուհետեւ Արաբացիներու ամէնէն սիրուած ժողովուգական գիրքն եղաւ. ենթարկուեցաւ պէսպէս խմբագրութեանց եւ ապա արաբերէնի միշտութեամբ անցաւ Ասիոյ եւ Եւրոպայի զանազան ժողովուրդներու, որոնց հետ Արաբացիք շիմն մէջ գտնուեցան: Ազրաքի († 1133) Ոլնդրագ-Նամէհ (Պատմութիւն Սինդրագի) անուամբ վե-

¹ Հման. Th. Benfey, Pantschatantra. Fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen. Aus dem Sanskrit übersetzt mit Einleitung und Anmerkungen. Zwei Teile. Leipzig 1859. J. Hertel, Tanträkhyāyika. Die älteste Fassung des Pañcatantra. Aus dem Sanscrit übersetzt mit Einleitung und Anmerkungen. Zwei Teile. Leipzig 1909, գագեաւ նոյն հեղինակին: Das Pañcatantra. Leipzig 1914; Հայերէն թարգմանութիւն մը Bidpai, Ճամանակագրագր արեւելեան, Շուման 1904, էջը 154: Գրոցը ճամանակագրագր համարէն է. Հման. Յ. Յովինանեան, Հետազոտութիւն նախնեաց ռամիրէնի գրաց. Բ. (Վեհնան 1897), էջ 296—302:

² F. Schulthess, Kalila und Dimna, Syrisch und Deutsch. Berlin 1911. Ապա արաբերէնէ ասորերէնի թարգմանութիւն մ'աւ լրս տեսած է. Հման. F. Bäthgen, Sindban oder die Sieben weisen Meister, Syrisch und Deutsch. Leipzig 1879.

³ L. Cheikho, La version arabe de Kalila et Dimnah d'après le plus ancien manuscrit arabe daté, Beyrouth 1905:

րածեց զայն արաբերէնէ նոր պարսկերէնի. եւ ԺԳ. դարու վերջերն “Պատմութիւն Խօթն Խմաստափիրացո” կամ “Պատմութիւն Կայսերն Փոնցիանոսի, անուամբ ծանօթացաւ Եւրոպայի լատիներէն¹ թարգմանութեամբ՝ Հաւանօրէն Յունաստանի ճամբով: Լատիներէնի Հիման վրայ կատարուեցան յընթաց ԺԴ.—ԺԸ. դարուց նոր թարգմանութիւններ՝ իտալերէն, դաղլերէն, գերմաներէն եւ սլաւական² լեզուներով³: Լատիներէնէ թարգմանուեցաւ նաեւ Հայերէն ծանօթ բնագիրը, որուն վրայ կուզեմ խօսիլ հոսաւելի մանրամանօրէն:

Վերջին ծանօթ խմբագրութեան մէջ պատմութեան ծիրն այսպէս կը յածի:

Տեսարանը Հռոմ է: Փոնցիանոս կայսեր կինը կը ծնանի Դիոկղետիանոս անուն զաւակ մը եւ կը վախճանի. կայսրը թագուհոյն խորհրդով ողուն դաստիարակութիւնն կը յանձնէ Հռոմայ հօթն իմաստասէրներու, որոնք քաղաքին շըշակայքը կը հաստատեն իրենց մենարանը: Կայսրը կամուսնանայ երկրորդ անգամ. նոր ամուսինը կը խորհի մանկան կորուսը. իւր չար խորհուրդը ի գլուխ հանելու համար կը թախանձէ կայսրը, որ որդին անգամ մը տեսութեան հրաւերէ: Դիոկղետիանոս այս միջոցին արդէն զարդացած էր հասակով եւ իմաստութեամբ. հմտած էր մանաւանդ աստղագիտութեան: Հօրը անակնալ հրաւերին վրայ կը դիտէ աստղները եւ կիմանայ որ հրաւերն չարագուշակ է: Խորհուրդ կը հարցնէ Խօթն իմաստասէրներուն, որոնք սպառնացուած վտանգէն ազատելու համար կը յանձնարարեն հօր ալբունիքը եօթը օր խիստ լուռութիւն պահել: Լոռութիւնը կայսեր զարմանքը կը շարժէ. բայց թագուհին պատասխոյն նետ կ'առանձնանայ իւր սենեակը եւ այն տեղ

¹ Լատիներէն թարգմանութեան հետագայն ձեւն հրա. M. A. Mussafia, Beiträge zur Literatur der Sieben weisen-Meister. Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse, Bd. 57 (Wien 1867), S. 37—118.

² A. Hilka, Historia septem sapientium, II. Johannis de Alta Silva Dolopathos sive De rege et septem sapientibus nach den festländischen Handschriften. Heidelberg 1913.

³ S. XIV, 112 (Sammlung mittellateinischer Texte, Bd. V).

⁴ Հայութ. M. Murko, Die Geschichte von den sieben Weisen bei den Slaven. Wien 1890. 8°, S. 138 (Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, Bd. 122, Abb. X).

⁵ Արաբերէնէ յառաջացած թարգմանութեանց եւ կարգութեանց ձևեցին Հայութ. V. Chauvin, Bibliographie des ouvrages arabes ou relatifs aux Arabes II (Lüttich Leipzig 1897), p. 19—80 եւ J. Hertel, Das Pañatantra, Leipzig եւ Berlin 1914, էջ 390—416 եւ Index I.

Լկտի առաջարկութիւններով զգաստ պատանին մոլորդնել կը փորձէ. սակայն ի զուր. թագուհոյն ամէն հրապարներն քաջութեամբ կը մերժէ Դիոկղետիանոս. թագուհին յաղթաշարուած իւր մեղմելու խորհրդոց մէջ կը փետէ մազերը, կը պատառէ զգեստները, կը ցետէ այսպէս պատառատուն, արիւնաթաթախն օգնութեան կը կանչէ ամուսինը եւ ոճագործ կամբաստանէ որդին, իբրեւ թէ զինքը գործ կամբաստանէ որդին, իբրեւ թէ զինքը բռնութեան այսպիսի քայլ շառնու. գլխատումը կը յետածգուի: Թագուհին տեսնելով թէ չյանցածաւ իւր հարքը՝ գիշերը առակով մը կը համոզէ կայսրը, թէ թագածառանգը անպատճառ պէտք է գլխատուի: Համբաւը տարածուած էր արդէն քաղաքը: Երբ գահիձներէն կը յաջմանին կատարումը, եւ նկը որ յապաշին հրամանին կատարումը, եւ նկը կը հիմէ կայսեր, պատասխոյն համար միջնորդելու: Իմաստասէրը կը յաջղի առակով մը համոզէ կայսրէ, որ ետ կինայ իւր խորհրդէն: Այսպէս եօթը օր եւ եօթը գիշեր տեղի կ'ունենայ մրցութիւն մը թագուհոյն եւ եօթը իմաստասէրներու մէջ. առաջինը կը ջանաւ պացուցանել առակներով թէ որչափ հնարագէտներն թէ մարդիկ եւ չարախորհուրդ, եւ վերգէտ են մարդիկ կամ ինպաստ որդույն: Նենգամիտ: Դիւրահաւան կայսրը ամէն անգամ կը համոզուի հակառակ կամ ինպաստ որդույն: Ութերորդ օրը կրնար թագածառանգն այլ եւս անձամբ պաշտպանել իւր դատը. գեղցիկ առակով մը կը համոզէ իւր հայրը, թէ նկը բռուրովն անմեղ է եւ յայտնանախատ կը խայտակէ թագուհին, որ խկոյն կը մերժուի արքունիքէն: Ծերունի կայսրը գոհունակութեամբ իւր թագն եւ իշխանութիւնը կը յանձնէ իմաստուն որդույն եւ նկը կ'առանձնանայ:

Այս ձեւի մէջ տարածուած է եօթն իմաստասէրներու պատմութիւնս Եւրոպա եւ նոյնպէս թարգմանուած է Հայերէնի:

Հայերէն թարգմանութեան մասին 1է կը գրեր. “թէ ե՞րբ է կատարվել այդ թարգմանութիւնը — որոշ յայտնի չէ. գոնէ կայ մի ձեռագիր, որ գրված է 1616 թւին, (կ'ակ-

նարկուի մեր թ. 140 ձեռագիրը): Բանասիրական մի ուսանելի հարց է եթէ արդեօք հայերը չունէին այդ վէպի թարգմանութիւնը նախ քան արեւմտեան խմբագրութեան ծանօթանալը, այսինքն մի թարգմանութիւն որ աւելի հին լինէր, արեւելեան թարգմանութիւններից վերցրած (Հայկական տպագրութիւն, Ա. էջ 307—308): Լէօն անձանօթ մնացած է Պարփիս թ. 307 ձեռագրին յիշատակարանը, որ հրատարակուած էր կամենիցի մէջ (էջ 171), որուն համաձայն հայերէն թարգմանութիւնը կատարուած է 1614ին ի Զամոսցա, Յակոբ Թոռնաթեցւոյ ձեռքով: Թէ աւելի հնագյուն թարգմանութիւն մը ունեցած ենք, այս մասին թէեւ հաստատական կարծիքներ յայտնուած են, բայց մենք ստիպուած ենք բացասական պատասխանել: Grässle ի գիրս Trésor de livres rares, V. գրած էր թէ “Գալիլա եւ Դիմիա գրոց նաեւ հայերէն խմբագրութիւն մը պահուած է”, նշն համարելով ասոր հետ Աղուեսագիրը. բայց ինչպէս Հ. Վ. Յովիսանեան (Հետազոտութիւնք, էջ 301 եւն) գեղեցիկ պապացուցուց, Աղուեսագիրը թէեւ ի հեռուստ ունի աղերս հնդկական Փանչաթանթրայի հետ, սակայն ոչ թէ անոր մէկ խմբագրութեան ուղղակի թարգմանութիւնն ըլլալուն համար, այլ պարզապէս արաբական աղղեցութեամբ հայ գրականութեան մէջ մուտ գտած ցրիւ հետքեր միայն կամիրիէ իւր մէջ: Նշնպէս Քարամեան հաղորդած էր Ֆ. Միլլէրի, թէ գոյութիւն ունի հայ գրականութեան մէջ նոյն գրոց ասրբերէնէ կատարուած թարգմանութիւն մը (Müller, էջ 216), բայց ինչպէս Chauvin ուղիղ գիտած է (թ. XXIX), ցայտմ չէ յայտնուած այսպիսի թարգմանութիւն մը, որուն գոյութիւնն մենք շատ անհաւասական կը համարինք:

Հնագյուն թարգմանութեան մը մասին ակնարկութիւն ըրած է նաեւ Ա. Զօպանեան իւր Les Trouvères arméniens (Paris 1906) աշխատութեան մէջ (էջ 137), ուր խոսելով Առաքել Բաղիշեցւոյ վրայ, “տաղաչափեց, կ'ըսէ, Յովասափի Պատմութիւնն եւ Եօթն իմաստափաց Պատմութիւնը, երկու հին զոյցներ, որոնց թարգմանութիւնն կը գանուի արեւելեան շատ մը լեզուներով”։ Զօպանեանի այս տողերը իրողութիւն ընդունած է V. Chauvin (թ. XXX): Macler ի մէկ ծանօթութենէն կը տեղեկանք թէ ենթադրութիւնս հիմնուած է Հ. Մ. Պատուրեանի մէկ աեղեկութեան վրայ, որը հայորդած է 1907 Հոկտեմբերին Զօպա-

նեանի, Պոտուրեան կը գրէ. “Ունիմ Օքսֆորդի մէկ ձեռագրին յիշատակարանը, որուն համաձայն Առաքել Բաղիշեցի կը վկայէ թէ ինքը տաղաչափած է 1434ին Եօթն իմաստափաց Պատմութիւնը”։ Բաղիշեցւոյ այս յիշատակարանն ապա տրամադրած է Պոտուրեան Maclerի, որ զայն յառաջ կը բերէ գաղղիերէն թարգմանութեամբ (թ. XXX, ծան. 1): Օքսֆորդի ձեռագրաց ցուցակն ունինք այժմ (Հրտ. Baronian-Conybeare, Catalogue of the Armenian Manuscripts in the Bodleian Library, Oxford 1918). ակնարկուած ձեռագիրն է թ. 38 (Catalogue, p. 79—80), ուր կայ արդեամիք յիշեալ յիշատակարանը, բայց ոչ թէ եօթն իմաստափաց պատմութեան վերջը, այլ կը վերաբերի Յովասափի թագաւորի Պատմութեան, զոր տաղաչափած է Առաքել Բաղիշեցի 1434ին: Ուստի հիմ չկայ Բաղիշեցւոյ այսպիսի գլուխձք մը վերագրելու:

Եօթն իմաստափաց Պատմութեան հայերէն մէկ թարգմանութիւն ծանօթ է տոհմային մատենագրութեան մէջ, եւ այն կատարուած է 1614ին Յակոբ Թոռնաթեցւոյ ձեռքով:

Հայերէն թարգմանութիւնս կատարուած է լատին սկզբնագրի մը վրայէն, ինչպէս զայս թարգմանիչն ալ կը խոստովանի¹: Գժուարին է սակայն մատնանշել այն օրինակն, որ թարգմանութեանս հիմ ծառայած է: V. Chauvin հակամէտ չէ Թոռնաթեցւոյ ձեռքը լատիներէն ձեռագիր մը տեսնելու (La version arménienne, p. XVIII): Հաւանականագյունս տպագիր օրինակ մը ունեցած ըլլալու է հայ թարգմանիչը՝ բայց այս տպագիրը տարբեր խմբի մը ներկայացուցիչն եղած ըլլալու է քան որ ծանօթ հնագյուն (Incunabel) եւ հին տպագիրներն կ'ընծային. գոնէ ցայտմ ծանօթ տպագրութիւնը աննման են հայուն մանրամասնութեանց մէջ՝ բայց գարձեալ սովորական՝ Mussafiaէն Ամատոր կոչուած խմբագրութեան կը պատկանի: Որովհետեւ լեհէրէն թարգմանութիւնն, որ կատարուած է Ժ. Պարու առաջին քառորդին Jan z Koszyczek լեհ մատենագրէն, հայուն շատ մերձաւոր լատիներէն սկզբնագիր մը կ'ենթադրէ, ինձի կ'երեւայ թէ լեհշաստան լատիներէն նորօրինակ խմբագրութիւն մը գոյութիւն-

¹ G. Paris (Deux Rédactions du Roman des Sept Sages de Rome, Paris 1876, էջ XLI) զուր աեղ գաղղիեկը, թարգմանութիւնն հիմնուած է Պատմութիւնն եօթն տեսնել կ'ուղէ. V. Chauvinի տպացուցներն այս ինդիքն կը լուծեն վերջնականապէս (La version arménienne, p. XIV—XVII):

ունեցած է ԺԶ - ԺԷ դարուն, եւ նոյնը հիմ
եւաղբեր ծառայած է կրկին թարգմանութեանց
պլ. Ուշագրութեան արժանի է այս կողմանէ
պիտի պարագան որ լեհերէն թարգմանութիւնն
թէեւ, ԺԶ դարու առաջին քառորդէն կը հա-
մարուի եւ նոյնը մինչեւ անդամ նոյն դարուն
սպագրութեամբ հրապարակ հանուած, բայց
ցայսօր հրապարակի վրայ եղած հնագոյն տպա-
գրութիւնն ժէ դարէն է, զոր Murko լեհերէն
առաջին տպագրութիւնը կը համարի, ուրեմն
հայերէն թարգմանութեան ժամանակակից:

Հայուն եւ լեհին մերձաւորութեան հա-
մար բաց ի մանր կէտերէ շատ նկարագրական է
պարագայ մը, որ զիրենք բոլորովին կը կղղեցն-
նէ լատիներէն եւ անկէ ծագած նոր լեզուներով
ծանօթ բոլոր ձեռագիր եւ տպագիր օրինակ-
ներու մէջ: Այս համուածը կը դանուի ներա-
ծառանզը աստղներն դիտելէն եւ իմաստասի-
րաց խրատն լսելէ ետքը կը նոչէ եւ երազ մը
կը տեսնէ: Այս երազը եւ անոր մեկնութիւնը,
որ հայերէնի եւ լեհերէնի (եւ ասկէ ծագած
ուսւերէնի) հասարակաց է, լատիներէն ձեռա-
գիր եւ տպագիր օրինակներուն անծանօթ են.
բայց այն գոյութիւն ունենալու էր հայ եւ լեհ
թարգմանիչներու լատին աղբէրին մէջ, ոյով
հետեւ կը գտնուի լատիներէն հնագոյն ձեւի
իմբագրութեանց մէջ (հմմտ. Mussafia, անդ,
էջ 86): Ուշագրաւ է հայուն եւ լեհին հա-
մանան բնագիր ենթագրելուն համար ի մէջ
այլց նաեւ հետեւ եալ օրինակը. թ. 286. թղ.
20ր (= գաղլ. էջ 43) կ'ըսուի. «Տարմին իմ
թաղեցին յեկեղեցւոջ սրբոյն Վափուէնի (այս-
ունի. Վառվառենի) = լեհն Wawrzynica =
լատ. հնագոյնք՝ S. Petri, Strassburgի 1512ի
տպ. In ecclesia sancti Laurentii.

Կան ի հարկէ նաեւ կէտեր, ուր հայն եւ
լեհն կը խոտորին իրալիք, յատկապէս ուր լեհ
թարգմանիչն իր անձին ազատութիւններ կու
տայ, այսպէս ուր հայն համաձայն լատինին կը
թարգմանէ (թ. 286, թղ. 25ր = թ. 43) «Ի
քաղաքի միուր», լեհն կը մասնաւորէ տեղն «Ի
քաղաքի Տորոնի» (Torynie). այսպէս նաեւ
պլուր: Կան տեղեր ալ ուր լեհն եւ հայն կը
1512ի տպագիրն նոյն կ'ընթանան եւ հայն կը
շեղի, ի հարկէ ցանցառ անդամ (հմմտ. թ. 286,
77ր, գաղլ. թ. 172 Տիւրոս = լատ. 1512
եւ լեհ. Cyrus, իսկ լատ. հնագոյնն՝ Titus):
բայց առ հասարակ ինչպէս լեհերէնն, նոյնպէս

հայերէնն շատ մերձ է Strassburgի 1512ի
տպագրութեան: Աւելորդ կը համարիմ մանր համեմատու-
թիւններ:

Հայ թարգմանիչը հաւատարիմ մնալով
հանդերձ բնագրին՝ տուած է ընտիր թարգմա-
նութիւն մը, ախորժ ժողովութեան ճաշակին,
գրաբարախառն ռամիօրէնով: Տեղիս տեղիս
շնորհած է իրեն թեթեւ աղատութիւններ ալ,
ուր նիւթը կը վերցնէր, բայց յլնդհանուրն
հետեւած է քայլ առ քայլ լատիններէն սկզբնա-
գրին:

Հայերէն թարգմանութեանս, որուն հա-
րազատ ներկայացուցիչներն են ի բաց առեալ
գարիսի թ. 309՝ բոլոր ձեռագիր օրինակները
(տես վարը), ենթարկուած է ապա նոր խմբա-
գրութեան եւ այս խմբագրութեան: Նոր խմբագրու-
թեանս ինձի ծանօթ միակ ձեռագիր օրինակն է
գարիսի թ. 309, օրինակուած ՌՃԽ (1696)
թուին, նշեմբեր 27 ին կ. Պոլիս (ձեռագրին
միւս մասերն 1682—1696 շրջանին), այս
իւնքն ճիշդ այն թուին, երբ լոյս տեսաւ լիվունոյի
տպագրութիւնը: Այս խմբին կը վերա-
բերի լստ երեւութիւննաեւ այն օրինակն, որ
կ'ըսուի թէ գրուած է 1687 ին Սպահան,
որուն վրայէն կատարուած է 1847 ին ուսւերէն
թարգմանութիւնը (տես վարը):

Պարիսի թ. 309 օրինակին սկզբնաւորու-
թիւնն նման է տպագիրներու սկզբնաւորու-
թեան. եւ կ'ենթագրեմ որ նաեւ բովանդա-
կութեան մէջ կը համենթանայ տպագիրներուն: Հոս
խրագիրն եւ սկզբնաւորութիւնն է նման
տպագիրներու. «Պատմութիւն կայսերն Փոն-
ցիանոսի եւ կողջն եւ որդուոյն գիոկղետիանոսի
եւ եօթն իմաստասիրացն: — Կայր ի Հռոմ
թագաւոր մի եւ անուն նորա Մողոլս կայսր ...»:
Զգալի փոփոխութիւնն տեղի ունեցած է

Դևալի փոփոխութիւնն մէջ, ուր Հռոմայ
Դևալիարար ներածութեան մէջ, ուր Հռոմայ
Կայսեր անունն, զոր լատին օրինակները կը լուեն,
Մողոլս կը կոչուի, եւ Փանցիանոս իրեւ ստրա-
տելատ Մողոլս կայսեր՝ գահ կը բարձրանայ. այլուր
լեզուն լեզուն միայն խօսակցութիւն-
ները եւ լեզուն այլայլուած. Թոփաթեցւոյ
թարգմանութիւնն էական մասով նոյն պա-

հուած է: Թէ ով է փոփոխութեան ենթարկողն կամ՝
արբագրողն, Պարիսի թ. 309 ակնարկութիւն
չըներ, ուր լոյդհակառակն պահուած է մինչեւ
անդամ թոփաթեցւոյ լիշտակարանը: Զեմ

յուսար թէ այսպիսի սրբագրութիւն մ'ակնարկել ուզուած ըլլայ Լիվոռնոյի 1696 թուի տպագրին յիշատակարանին մէջ, ուր (էջ 184) կ'ըսուի, թէ տպագրութիւնն ի գլուխ ելած է "Հոգաբարձութեամբ, ծախիք եւ սրբազրութեամբ նուաստի ումեմն. Մ. Ս. Դ.": Այս նկատմամբ հետաքրքրական էր ծանօթանալ Կ. Պոլսոյ 1693ի տպագրութեան, այն տեղ աւ այս փոփոխուած բնագիրն հիմ առնուած է եւ նշնն արդեօք աչքի առջեւ ունեցած է Պարիսի Թ. 309 ի ընդորիկանողը:

Աը սիսալի Քարամեանց, երբ կը գրէ Բերլինի թ. 83 ձեռագրի մասին (Verzeichnis, էջ 65), թէ "այս խմբագրութիւնն պատմութեանց մէջ նման է լատին խմբագրութեան, բայց առակները բոլորովին տարբեր են անկէ, եօթն իմաստասէրներու անուններն եւ առակները կը համաձայնին գաղղիերէն խմբագրութեան. հմտ. Keller, Romans des Sept Sages, էջ L, 1: Ասկէ կը հետեւցնէ Chauvin կասկածելով ("եթէ Քարամեանց լաւ միտ դրած էն") թէ Բերլինի օրինակը կը համապատասխանէ Mussafiaի զանազանած Բ. Խմբին (p. XXIV): բայց Բերլինի օրինակը նման կը տեսնուի Պարիսի թ. 307 ին, գոնէ նշն է սկզբնաւորութիւնը.

Եօթն իմաստասիրաց Պատմութիւնը այսպէս նաև հայ գրականութեան մէջ մուտ գտաւ, սրբագրուեցաւ եւ փոփոխուեցաւ եւ Հայաստանի վրայէն շարունակեց իւր ճամբան օտարաշութն ազգերու. 1803ին թարգմանուեցաւ նաև Հայատառ, ապա նաև արաբատառ տաճկերէնի, 1847ին ուուսերէնի եւ 1919 ին գաղ-

Տեսնենք այժմ ձեռագիրներն, ապագրութիւններն եւ թարգմանութիւնները: Խորագիրն է լաւագոյն ձեռագիրներու մէջ.

"Պատմութիւն Եօթն իմաստասիրացն. Այլ ոմն որում անուն էր Փոնցիանոս՝ թագաւորեաց ի Հռոմ Քաղաքի, այր իմաստուն յոյժ, որ տոեալ էր զդուստր աղքային Հռոմաց ի կուռաչաց Հայելոյ...,"

Յիշատակարանն է ըստ Պարիսի թ. 307 Ձեռագրին. "Ես Յակոբ էրէցս Թոփսաթեցի, որ եմ թոռանց Բաթուկենց, թարգմանեցի զգեղցիկ Պատմութիւնն ի լատինական գրոց ի հայ դիր, ի Խնդրոյ վարժապետին իմց Թոփսաթեցի տէր Յակոբին՝ որ ասեն Ա. Վաթենց, թվին Ուկա (1614) Փետրվար ամսոց ժգ, ի Յերկիրն կե-

հաց, ի Քաղաքն Զամաւսցա: Աղաչեմ զձեղ յորժամ որ փոխարկէք, զանունս մեր մի յապաղէք գրել ի տեղիս խորագրոց. եւ ասացէք թէ Աստուած ողօրմի, ամէն¹ ո:

Պարիսի թ. 309 ունի հոս. "Թարգմանեալ եղեւ Պատմութիւնս օգտակար եւ շամաւէտ, որ կոչի Եօթն իմաստասիրաց ի լատինական լեզուէ առ ի հայ լեզու ի Խնդրոյ վարժապետին իմց Թոփսաթեցի տէր Յակոբին, ի Յերկիրն իլախաց որ կոչի Զամասցայ ի թուականիս Հայոց ՈՒԿԴ²:

Միւս օրինակները զանց ըրած են այս յիշատակարանը:

Տանօթ են հետեւեալ ձեռագիրները:

- Պարիսի Ազգային Մատենադարանի Ancien fonds arménien 69 = Macler, Catalogue des manuscrits arméniens et géorgiens de la Bibliothèque nationale (Paris 1908), No. 307, թղ. 115^ա—225^բ (Ժէ դար, p. 159): — 2. Անդ, Supplément arménien 51 = Macler, No. 309, թղ. 102^բ—258^բ (յամէ 1696, p. 160): — 3. Մերմատենադարանի թ. 140, թղ. 42^բ—114^բ (ընդ մէջ թղ. 43^բ—44^ա թուղթ մ'ինկած մանրամասն ցուցակագրուած՝ Տաշեան, Ցուցակ, էջ 438. յամէ 1616²): — 4. Անդ, թ. 286, թղ. 1^ա—95^բ (Ժէ դար. Ցուցակ, էջ 711): — 5. Բերլինի թագաւորական Մատենադարանի թ. 83, թղ. 26^բ—206^բ. (յամէ 1698, պակասաւոր, Karamianz, Verzeichnis . . . , p. 65): — 6. Օքսֆորդի Բողէլէյեան Մատենադարանի Ms. Canonici Or. 131, թղ. 37^ա = Baronian-Conybeare, Catalogue of the Armenian Manuscripts in the Bodleian Library (Oxford 1918), No. 38 (յամէ 1697, p. 79): — 7. Անդ, Ms. Arm. e. 33 = Baronian-Conybeare, No. 99 (յամէ 1698, թ. 220—221): — 8. Վենետիկի Միթթ. Մատենադարանի թ. 628, էջ 282 (Ժէ դարէ³, հմտ. Macler, La version arm., p. XXI, ծան. 1):

Բազմաթիւ տպագրութիւն տեսած կՊատմութիւնս.

¹ Հրտ. Կամենից, էջ 171, Պարիսի օրինակի վրացէն, բայց անձգութեամբ. ուղղեցնէք Տեր-Մալէկուտուէ Ցուցակի համաձայն. հմտ. եւ Macler, La version arm., p. 216—217.

² Յիշատակարանն ի կատարածին՝ "Կատարեցար Պատմութիւն Եօթն իմաստասիրացն թղ. ՈՒԿԵ Հոկտեմբերի ամսոց Զ. ի մայրաքաղաք Կամենից ի Գրան Ս. Առածածանոց Ս. Առեման եւ Ս. Նիկոլայոսին:

³ E. Teza, Il libro dei Setti Savi.

1. Առաջին տպագրութիւնն եղած է Կ.Պոլիս 1693ին, ասկէ օրինակ մը կը գտնուի երուսաղէմ՝ Ա. Յակոբեանց վանքը ըստ Հ. Գ. Գալէմբերեանի: Մանրամասնութիւն անծանթ է:

2. 1696 ի Լիվունոյ. “Գիրք պատմութեան կայսերն Փոնցիանոսի եւ կնոշն եւ որդուոյն Դիոկղետիանոսի եւ յեօթանց իմաստասիրաց: Տպագրեալ ի ներտպարանում սրբոյ Էջմիածնի եւ սրբոյն Սարգսի զօրաւարի: Ի Հայրապետութեան Տեառն Կահապետի ամենից Հայոց Կաթողիկոսի ի Յալիկոնայ քաղաքի: Թվող Փրկչն 1696 եւ Հայոց 1145 Մայիսի 25:

Մեծութիւն 12×7.5 սմ., էջ 1—184 (էջ 1 Ճակատ, էջ 3—181 բնագիր, էջ 181—184 “Յանկ գրգիանս”), էջ 184 կայ Յիշատակարանս. “Աւարտեցաւ գրգուկս պատմութեան... ի վայելումն հանուրց արամազնեաց եղբարց, յամի ներմարմնութեան Տեառն 1696 եւ Հայոց 1145 Յուլիսի 20:... Համահաճութեամբ Տեառն Եփրեմի արհիեպիսկոպոսի եւ կատարիաբի Կ. Պոլսոյ, հոգաբարձութեամբ, ծախիկը եւ սրբագրութեամբ նուաստի ումեմն Ա. Ա. Գ.՝ — Ունինք օրինակ մը մեր Մատենակարանին մէջ. Հմմտ. եւ Մատենագիտութիւն, էջ 564.

3. 1721 Կ. Պոլիս. Գիրք պատմութեան կայսերն Փոնցիանոսի եւ կնոշն եւ որդուոյն Դիոկղետիանոսի, եւ յեօթանց իմաստասիրաց. եւ Վեճակս Նորատիպ եւ որ ի միջի սորին եղաք: Տպագրեցեալ բարեխօսութեամբ սրբոյն Միւսայ զօրավարին մայրաքաղաքն Ստամբուլ: Ի պարանի տրուպ Աստուծատուրի որ եմ ծառայ ձեր. ի թուղ Ռաճ, օգոստոս ի:

Զարբհանելեան՝ Մատենագիտութիւն, էջ 564.

4. 1740 Կ. Պոլիս. Գիրք պատմութեան կայսերն Փոնցիանոսի եւ կնոշն թագուհուոյ եւ որդուոյն Նորին Դիոկղետիանոսի եւ Յօթանց իմաստասիրաց: Տպագրեալ ի թուականիս մերոյ Հայոց 1189 (= 1740):

Մեծութիւն 12.5×7.6 շըշանակի մէջ. էջ 1—328 (էջ 1 Ճակատ. էջ 2, պատկեր. էջ 3—287 Պատմութիւն կայսերն Փոնցիանոսի. էջ 288—315 բանք իմաստասիրաց. էջ 316—327 Աստեղատունք): էջ 328 Յիշատակարան. “Աւարտեցաւ տպումն պատմութեան շնորհիս այսորիի որ կոչե Եօթին իմաստասէր... ի թուականիս 1190 (= 1741): Արդ... մի-

շեսլիք զպատճառ տպեցման սորին զգրավաճառ արզումեցի եղբայր Մանուկն...:

Հմմտ. Մատենագիտութիւն, էջ 564—565: Կան օրինակներ մեր Մատենագարանի մէջ (պակասաւոր) եւ Անտոնեան Հարց Մատենագարանի մէջ ի Կ. Պոլիս:

5. Կ. Պոլիս 1743, ի պատրանի Աստուծատուրոյ: Կը յիշէ Զարբհանելեան՝ Պատմ. Հայի. տպագրութեան, էջ 270. ուրիշ կողմանէ անծանօթ:

6. 1790, Մադրաս: “Գիրք պատմութեան կայսերն Փոնցիանոսի, եւ կնոշն Յագուուցոյ եւ որդուոյ Նորին Դիոկղետիանոսի եւ Յօթանց իմաստասիրաց: Եւ վերստին տպագրեցաւ ծախիւք եւ տպիւք Տէր Յարութիւն Շմաւոն Ծիրաղնեցոյ: Առ ի օգուտ Պատուելի ազգիս Հայոց: Ի Հայրապետութեան լուսանկար մօրն մերոյ Աթոռոյն Էջմիածնի Տեառն Ղուկասու Սրբաղնասուրբ Կաթուղիկոսի ամենայն Հայոց: Ի Յառաջնորդութեան Նոր Զուղայութեանման Աթոռոյն Տեառն Յակոբ արհի Եպիսկոպոսի: Յամի մարդեղութեան բանին 1790, իսկ ի թուին Հայոց 1239 Մադրաս ի տպարանի նոյն Տէր Յարութիւն Շմաւոն Ծիրաղցոյ:

Էջ 1—382 (էջ 1 Ճակար. էջ 2—335 Պատմութիւն, էջ 336—378 Վիճակ). էջ 379—382 Յիշատակարան. “Առ բարեսէր Ընթարժողութ. Ընորհիւ Աստուծոյ յանկ Ելեալ աւարտեցաւ տպումն պատմութեան գրքուկիս այսորիկ որ կոչե Եօթին իմաստասէր... Այս է երրորդ տպագրութիւն”:

Ունի օրինակ մը Տ. Եպիսկոպոս Պալեան, որ Ընդարձակ Կարագրած է Հանդ. Ամս. 1895, էջ 116—117. Յիշատակարանին վերջին տողին համար կը գրէ Պալեան. “Կինանք Հասկնալ թէ սոյն գիրքն Մադրասայ մէջ երեք անգամ տպագրուած է, թէ ոչ՝ Լիվունոյի եւ Կ. Պոլսոյ տպագրութիւնն տեսած եւ ասոր ալ երրորդ տպագրութիւնն ըսած է: Մենք կը կարծենք թէ Յարութիւն Ծիրաղցի հոս իւր նոր բացուած Յարանին Երբորդ Հրատարակութիւնը կ'ակնարկէ: Ծիրաղցի իւր Հրատարակութիւնն կատարած է Կ. Պոլսոյ 1740 ի տպագրութեան վրայէն, որուն խորագիրն եւ յիշատակարանին սկզբնաւորութիւնը՝ պահած է: Անշուշտ այս տպագրութիւնն էնաեւ Զարբ. Պատմ. Տպագր., էջ 280 յիշատակած Մադրասի 1791 ի Հրատարակութիւնը, նոյն տպարանին մէջ:

7. 1792, կ. Պոլիս: Գիրք պատմութեան կայսերն Փոնցիանոսի եւ կնոջն թագուհւոյ, եւ որդուոյ նորին Դիոկղետիանոսի, եւ եօթանց իմաստասիրաց: Տպագրեցեալ . . . վեհափառ հրամանաւ . . . Տեառն Զաքարեայ պատրիարքի. ի թուին Հայոց ՌՄԹԽԱՆ, Ապրիլի ԺԲ: Ի տպարանի Յօհաննիսի եւ Պողոսի:

Մեծութիւն $12\frac{3}{4} \times 7\frac{5}{8}$ սմ. շրջանակի մէջ: Էջ 1—328 (բնագիրն էջ 3—287): Օրինակ մը կը գտնուի մեր Մատենադարանին մէջ:

8. 1796, կ. Պոլիս: Կը յիշէ զայս Հ. Գ. Գալէքեարեան, Նշանակելով նաեւ թէ ունի 328 էջ, նման 1792ի տպագրութեան:

9. 1804, կ. Պոլիս: Գիրք պատմութեան կայսերն Փոնցիանոսի . . . (= 1792ի տպ.) Տպագրեցեալ վեհափառ հրամանաւ . . . Տեառն Յօհաննու . . . բարունապետին, յամի Տեառն 1804 եւ ի թուին Հայոց ՌՄԹԳ. ի տպարանի Յօհաննիսեան Պողոսի:

Մեծութիւն՝ փոքր ծ⁰, էջ 1—328 (բնագիրն, էջ 1—287): Օրինակ մը կը գտնուի մեր Մատենադարանին մէջ:

10. 1857, Տփղիս: Պատմութիւն կայսերն Փոնցիանոսի . . . Թիֆլիս, Հրտ. Գուլամիրեան գրատան, 1857: Այս հրատարակութիւնն ըլլալու է Ե. Մատաթեանի ունեցած օրինակը (Ճակատը ինկած): Մատաթեան յառաջ կը բերէ Յառաջաբանը ուր կ'ըլսուի. . . ըստ այսից եւ ես նկատեալ զայս գիրք Փոնցիանոսի կայսեր դիւրիմաց եւ պարզաբան, շարադրեալ ի վաղ ժամանակաց հետէ պատմագրական ոճով, որ առ սակաւութեան եղեալ է կարի յոյժ (տպ. Ժյժ) հազորազիւտ, վասն որոյ համարելով զայս օգտաւէտ ինչ՝ նորուզ սրբազրութեամբ ի լոյս ընծայեցի ի պէտս գեռահասակ մանկանց ազգիս մերս իբրու տղայոց կաթն ջամբելով եւ ոչ կատարելոց հաստատուն կերակուր, զի ընթեռնով ուսցին եւ ուսանելով զուարձացին, եւ այնու առաւել եւն խրախուսեսցին յօժարակամ աշխատել կատարելագործել զինքեանս երեւելի ուսմամբք եւ բարերարյութեամբ ի լուսաւորութիւն ազգիս մերոյ եւ հայրենեաց: Նուաստ ծառայ Թիֆլիզաբնակ կոստանդնուպոլսեցի Ղազարոս քահանայ Պալի Գալֆայեան Տէր-Պետրոսեանց, (Հմբո. Հանդ. Ամս. 1891, էջ 105 “Գիտողութիւն մը”):

Հայերէնէ թարգմանուած է նաեւ տաճկերէնի եւ հայատառ տաճկերէն հրատարակուած.

1. 1803, կ. Պոլիս: “Պատմութիւն Փոնցիանոս կայսերին, վէ թագուհւ Սուլթանլն վէ էվլատի Դիոկղետիանոս շահ զատէնին, վէ եետի լիմատար քիմէսնէլը ին . . . Մասնաւոր Ճակատ չունի (այսպէս գուէ մեր օրինակներուն մէջ): Էջ 1—222 (էջ 1—175 բնագիրն, էջ 176 եւն վիճակացոյց): Էջ 218—222 կայ ուսանաւոր գրուածք մը “Նահապետ մէվուտի Քայսէրիյէն սկզբնատառերով, ուր կ'ըսուի թէ 1803 թուին թարգմանած է զայն ի կ. Պոլիս Նահապետ թերզեան կեսարացի (էջ 222 զարդի մէջ կայ “Նահապետ որ ուրիշ օրինակ մը մէջ կը պակսի փոխարէն դրուած ըլլալով ուրիշ զարդ մը”:

2. 1881, կ. Պոլիս: “Սցն Գրքի (Պատմ. Եօթն իմաստասիրաց) հայատառ տաճկաբարբառ տպագրութեան առաջինն տեսած չենք, բայց երկրորդն մեր ձեռքի տակն է, որ տպագրուած է 1881 ին կ. Պոլիս Գալվաֆեան տպարանի մէջ. կը բաշկանայ 110 էջերէ. Վերջին կ'ողմն կցուած է բախտի ցուցակ մը կամ վիճակացոյց: Գրքին սկիզբն ազդ մը գրուած է, որմէ կը հասկնալի առաջին տպագրութիւն մըն ալ ունենալն: Ազդն է հետեւեալն. “Խցու Եէտի Ալիմէլը ին ըւստիւ պու տէֆա կ'ըրէք լիսանը վէ կ'ըրէք պազլ . . . թապիր ու իֆատէլը թասհին օլունարագ եէնիսէն թապ օլունտու”: Տ. Վ. Պալեան, Արեւ. Մամուլ 1896, էջ 591—592:

3. 1912, կ. Պոլիս: Եէտի ալիմէլը վէ բօնցիանոս փատիշահը հիքեայէսի: Տէրսաստէթ, Աշճեան քիւթիւպիսանէսի 1912, ծ⁰, էջ 132 (բնագիրն, էջ 1—93): Նոր թարգմանութիւն: Օրինակ մը կը գտնուի մեր Մատենադարանին մէջ:

4. Կ'երիայ թէ հայատառ տաճկերէն ապա նաեւ արաբական տառերով գրուած եւ հրատարակուած է. E. Teza ունեցած է անկէ օրինակ մը (սունա ու հո և օւ լի անապատական համար, Macler, La versión arm., p. XXIX, ծն. 2):

5. Lerch կը ծանուցանէ թէ “Եօթն իմաստասիրաց”, հայ բնագրի մը ուսւերէն թարգմանութիւնն երեւցած է 1847 ին ի Մասկուա: Առութարգմանիչն D. Serebriakov իւր թարգմանութիւնն ըրած է ձեռագրէ մը, որ 1687 ին Սուլէյման Շահի ժամանակ (1666—1694) Սպահան գրուած է:

6. Եօթն իմաստասիրաց պատմութեան հայերէն բնագրին գաղղիքերէն թարգմանութիւն մը լոյս տեսաւ վերջերս.

La version arménienne de l'histoire des sept sages de Rome, mise en français par Frédéric Macler. Introduction par Victor Chauvin. Paris, E. Leroux, 1919, 8°, p. XXXII, 220 (Petite Bibliothèque arménienne, t. IX). Թարգմանութիւնն կատարուած է Պարիսի Ագդ. Մատ. թ. 307 ձեռագիր Վայէն: Մատենախօսութիւնը մը հրատակութեանս առթիւ Մելու Շիրակայ, Բջջ, 1919, էջ 77—78:

Հայերէն թարգմանութեան վրայ յաճախ խօսուած է. Կը յիշենք հոս մեզի ծանօթ քննութիւնները:

1. P. Lerch, Ueber eine armenische Bearbeitung der „Sieben weisen Meister“ կիրակ Benfey, Orient und Occident, t. II (1863), էջ 369—374.

2. Friedrich Müller, Ueber die armenische Bearbeitung der „Sieben weisen Meister“ ի թերթիւ Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, IV (1890), էջ 213—316 և 357, Հմատ. Նոյն քաղուար՝ Հ. Յ. Տաշեան՝ Հայերէն թարգմանութիւն՝ “Գրոց իմաստասիրաց”. Հանդ. Ամս. 1891, էջ 37—38:

3. E. Teza, Il libro dei Setti Savi nella letteratura armena. Osservazioni կ դիմ՝ Atti del Reale Istituto Veneto di Science, lettere ed arti, Հմր. LXV (1905—1906), Բ. Բաժանմունք, էջ 383—397:

4. Տ. Ա. Պալեան՝ Հայերէն հին տպագրութիւնք. “Եօթն իմաստասկըք”, Արեւելեան Մամուլ 1896, էջ 591—592:

5. Տ. Ա. Պալեան՝ [Եօթն իմաստասիրաց Մադրասի 1790 ի տպագրութեան մասին] Հանդ. Ամս. 1895, էջ 116—117:

6. Լ. Հայկական տպագրութիւն. Հմր. Ա. (Թիֆլիս 1901), էջ 306—316:

Հ. Ն. Ակոնսան

ՅՈՒԺՈՒ ՀԱՅԵՐԻՆ ՉԵՐՈՎՐՈՅ ՍԵՆ-
ՍՐԵԱՆ ՎԵՐԺԱՐԵՄԻ
Ի ԿԱՐԵՒ

(Հ-Հ-Հ-Հ-Հ-Հ-Հ-Հ-Հ)

64.

ՄԵԺՄՈՒԿԱՅԻ ԱԶԱՆԻ ՐՈՒՀԱՆԻՑԵ

1810:

ԹՈՒՂԹԹ. 338: — ՄԵԺՄՈՒԹԻՒՆ՝ 20 սմ. երկ., 14 մմ. լայն: — ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ միասին, 18—22 տողել: — ԳԻՐ՝ շեղագիր: — ՆԻԽԻՇ՝ թուղթ հասարակ: — ՀԱՆԳԱՄԱՔԻ մարդուր: — ԿԱԶՄ՝ փայտ սրճագիր կաշի պատճեալ: — ԴԱՏԱՆ թուրդ՝ տուր թուղթ մը դատարկ: — ԳՐԻՋ գուգու Օղու Մինաս: — ՏԵՂԻ Պօլս: — ԹՈՒԱԿԱՆ 1810:

Մատեանս կը բովանդակէ երկու մասն. էջ 1—190 թ. են հայ տառերով՝ տաճկերէն լեզուաւ հոգեւոր իրատեներու ժողովածոյք. ոտանաւոր գրութիւններ, պատմութիւններ: Բ. մասը. էջ 191—338. են ժամագրքէն քաղուածներ. աւետարանք. տաղեր Աստուածածնայ. Լատիներէն երգեր հայ տառերով եւն:

Թղ. 1 ա. գորուած է. «ՄԷՃԱՆԱԿԻ ազանի բուհանիւ, թէրթիպ ու ինչա օլունտու փայիթահամի ըստանգորա, պիր հարի քիմէնէնին էլի իլէ Փիթարին իւլ իսավիկէ 1810. քանտունի էվլէին զուբրէսի կինիւ. 22 եաշնտա, Պէնտէի գուզու օղու Մինաս իւշ ճիշտ քիթապ օլուշ տուրուն՝ “Պաշանըլը իլք սէնէ 1801. Պէնտէի սահաթճը Մինաս ինքարէի մարտ գուզուսուն կարագէտին օղու վախտէմ չէլորուտի քատընըն օղու աւէվլուտէ քի տահա քրիստիւնլուցն էրելում: Պու աւէվլուտէ քի տահա քրիստիւնլուցն էրելի էլի Ֆրանկուանդլք վագլութիրի օլուպ տահա վար վարա քրիստիանլք կէվլէիննէ, հէմէն տիւնեանըն մօնտատ քրսուալմաք. որ աւետարանն տէմէսիննէ. վայ պէնիմ կիւնահը հալիմէ:”

65.

Ա. ԱԼՓՈՆՍՈՍԻ ԵՐԳՔ ԸՆՉԱԿԱՆՔ

1854:

ԹՈՒՂԹԹ. 49: — ՄԵԺՄՈՒԹԻՒՆ՝ 17×10 5: — ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ միասին, 15—21 տողել: — ԳԻՐ՝ նոտրագիր: — ՀԱՆԳԱՄԱՔԻ մարդուր: — ՆԻԽԻՇ՝ թուղթ հասարակ: — ԿԱԶՄ՝ թուղթակազմ, կիսակաշիք: — ԴԱՏԱՆ թուրդ: Պողոսիան: — ՏԵՂԻ Պարին: — ԹՈՒԱԿԱՆ՝ 1854:

Մատեանս է ոտանաւոր ըղձականներ Ա. Ալփոնսոսի Լիգուրեայ. թարգմանուած տէր Պետրոս Պողոսիանէ ի Կարին 1854:

66.

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ՇԵՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ

1722:

2*